

Səkinə Mirheydər qızı Seyidova
Bakı Dövlət Universiteti
seyidova.s87@gmail.com

UĞURSUZ AİLƏLƏRDƏ BÖYÜYƏN YENİYETMƏLƏRİN UĞURLU GƏNCLİYƏ KEÇİDİNİN ÇƏTİNLİKLƏRİ

Xülasə

Yeniyyətlik, uşaqlıqdan yetkinliyə kəskin bir keçid ilə xarakterizə olunur. Bir tərəfdən şəxsiyyətin quruluşundakı mənfi təzahürlər, uyğunsuzluqlar, uşağın əvvəllər qurulmuş maraqlar sisteminin məhdudlaşdırılması, digər tərəfdən isə böyüklərə münasibətdə davranışının dəyişməsi bu çətin dövrün göstəricisidir. Digər tərəfdən, yeniyyətliklərin həyatı bir çox müsbət amillərlə də xarakterizə olunur: uşağın müstəqilliyi artır, digər uşaqlar və böyüklər ilə münasibətlər daha müxtəlif və mənalı olur, fəaliyyət sahəsi xeyli genişlənir və s. Ən əsası, bu dövr uşağın keyfiyyətə yeni bir sosial mövqeyə girməsi ilə xarakterizə olunur və yeniyyətlik cəmiyyətin bir üzvü olaraq özünə şüurlu münasibət formalaşdırır. Eyni zamanda, uğursuz ailələrdə böyüyən uşaqlar yeniyyətlik dövründən gəncliyə keçiddə bir sıra problem və çətinliklərlə üzləşirlər. Bu hallara bığanə yanaşılsa, onlar düzgün olan yoldan dönə, o yolu itirə bilərlər.

Açar sözlər: valideynlər, yaş, yeniyyətlik dövrü, qadağa, münaqişələr, uşaqlar

Difficulties of teenagers growing up in failure families to successful youth

Summary

Adolescence is characterized by a sharp transition from childhood to adulthood. On the one hand, the negative manifestations in the structure of the personality, inconsistencies, the restriction of the child's previously established system of interests, the nature of his behavior towards adults are indicators of this difficult period. On the other hand, adulthood is characterized by many positive factors: the child's independence increases, relationships with other children and adults become more diverse and meaningful, his field of activity expands significantly, and so on. Most importantly, this period is characterized by the fact that the child enters a qualitatively new social position, where a conscious attitude to himself as a member of society is formed. At the same time, children growing up in unsuccessful families face a number of challenges and difficulties during the transition from adolescence to adolescence. When left unmanaged, they can be left astray and lose the right path.

Key words: parents, age, adolescence, forbid, conflicts, children

Giriş

Yeniyyətlik dövrü – uşaqlıq və yetkinlik arasında müəyyən bir keçid dövrüdür. Adətən yeniyyətlik uşaqlıq və yetkinlik dövrü arasında bir mərhələ olaraq görülür və hər kəs onu fərqli vaxtlarda və müxtəlif formada keçirdir, lakin bütün bu fərqliliklərə baxmayaraq sonda əksər yeniyyətliklər yetkinlik mərhələsinə çatmış olur. Bu mənada, yeniyyətlik, məsuliyyətli və yaradıcı bir yetkin olmaqdan əvvəl hər kəsin keçməli olduğu uşaqlıq və yetkinlik arasında atılan körpüyə bənzədilə bilər.

Yeniyyətlik, uşaqlarda nisbətən sakit böyümə dövrünü əvəz edən sürətli və olduqca ziddiyyətli bir inkişaf dövrüdür. Bu zaman həm fiziki, yəni yeniyyətliyin bədənində, həm də psixikasında əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir ki, bu da uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında son dərəcə vacib rol oynayır. Fransız filosofu J.J.Russonun, yeniyyətlik dövrünü "ikinci doğuş" adlandırması da təsadüfi deyil (Минияров, 2000: 178).

Müasir yeniyyətliyin təsvirini L.S.Viqotski, I.S.Kon, D.B.Elkonin və L.I.Bojoviç və başqa alimlər vermişlər (Pearl, 2002: 12). Bu tədqiqatlar L.S.Viqotski-nin mədəni və tarixi konsepsiyasına uyğundur. Viqotski yetkinlik dövründə alovlanan maraq probleminin bir yeniyyətliyin psixoloji və sosial inkişafının bütün problemlərinin açarı olduğunu qeyd edir. Beləliklə, həssaslığın, neqativliyin, uşağın aqressivliyinin artmasının səbəblərini L.I.Bojoviç, ünsiyyət ehtiyacının düzgün şəkildə ödənilməməsi ilə bağlayır (Bojoviç, 1968: 25).

Yeniyyətlik dövrü 11-12 yaşdan 15-16 yaşadək uşaqların inkişaf dövrü hesab olunur; bu, uşağın sosial fəaliyyətinin sürətli inkişafı və yenidən qurulması ilə əlamətdardır. Yeniyyətliklərin fiziki inkişafı sürətli böyümə, çəki artımı, əzələ inkişafı, skeletin ossifikasiyası, yüksək təzyiq, yorğunluq, başgicəllənmə, beyin və sinir sisteminin inkişafı ilə xarakterizə olunur. Bu, əlbəttə ki, bədən üçün çox bir yüküdür və üstəlik buna cinsi istəyə səbəb olan cinsi yetkinlik də əlavə olunur.

Eyni zamanda bu dövrdə fiziki inkişafla yanaşı mənəvi inkişaf da davam edir, yeniyetmənin inancları və istəkləri formalaşır. Bu dövrdə meydana gələn və formalaşan, inanclar daha çox ictimai rəylə üst-üstə düşür. Bu, uşağın özünü bir şəxsiyyət kimi düşünməsinə, özünü-tərbiyyə prosesinə aparan dövrüdür. Bu zaman xarakterinin formalaşması başlayır, yeniyetmə özünü ətrafındakı həmyaşıdları ilə müqayisə edir, başqa sözlə, yeniyetmələrin sosiallaşması prosesi gedir.

Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin ən vacib, ən universal cəhətlərindən biri uşaqlıq və gəncliyin sosiallaşmasıdır. "Sosiallaşma" termini şəxsin cəmiyyətin tam üzvü kimi fəaliyyət göstərməsinə imkan verən müəyyən bir bilik, norma və dəyərlər sistemini mənimsədiyi və təkrar istehsal etdiyi bütün sosial proseslərin məcmusunu ifadə edir. Sosiallaşma həm cəmiyyətin, həm də fərdin həyatında mühüm rol oynayan, sosial həyatın özünün çoxalmasını təmin edən bir prosesdir (Мухина, 1999: 68).

Sosiallaşma yalnız şüurlu, idarəedici, məqsədyönlü təsirləri deyil, həm də şəxsiyyətin formalaşmasına təsir edən kortəbii prosesləri də əhatə edir. Yetkinlik dövründə uşağın həyatının bütün sahələrində güclü dəyişikliklər olur, təsadüfi deyil ki, bu yaş uşaqlıqdan yetkinliyə qədər "keçid" adlanır, lakin bir yeniyetmə üçün yetkinlik yolu yeni başlayır və bu dövr bir çox dramatik təcrübə, çətinlik və böhranlarla zəngindir. Bu zaman sabit bir davranış formaları, xarakter əlamətləri və emosional reaksiya metodları formalaşır ki, bu da gələcəkdə böyüklərin həyatını, fiziki və əqli sağlamlığını, sosial və şəxsi yetkinliyini müəyyənləşdirir. Bir yeniyetmənin şəxsiyyətinin sağlam inkişafına töhfə verən şəraitin təmin edilməsində ailə mühitinin və məktəb kollektivinin rolu olduqca vacibdir (Фельдштейн, 1989: 106).

E.Şpranger yetkinliyi mədəni və mənəvi baxımdan tədqiq etmişdir. Yetkinlik dövründəki inkişaf xüsusiyyətləri mədəniyyət və tarix dünyasına daxil olan fərdin inkişafının daxili qanunları əsasında izah edildi. Yetkinliyin məzmunu, E.Şprangerə görə, bir insanın mədəniyyətə, müəyyən bir dövrün ruhuna uyğun böyüməsidir (Шнейдер, 2005: 196). Yeniyetmələrin yetkinlik dövrünə keçməsinin müxtəliflikləri, bu keçid dövründə meydana gələn çətinliklər psixologiyada və sosiologiyada geniş tanınmışdır.

E.Şpranger yeniyetməlikdən gəncliyə keçidin əsas üç növünü təsvir etmişdir.

- Birinci növ - kəskin, fırtınalı, böhranlı bir dövr ilə xarakterizə olunur, yeniyetmənin "ikinci doğuş" kimi yaşadığı, bunun nəticəsində yeni bir "mən" meydana gətirir.

- İkinci növ - yeniyetmənin öz şəxsiyyətində dərin və ciddi dəyişikliklər etmədən yetkinlik həyatına qoşulması, yavaş-yavaş böyüməsidir.

- Üçüncü növ - yeniyetmənin özü fəal və şüurlu şəkildə özünü formalaşdırdığı və tərbiyə etdiyi, iradə daxili narahatlıq və böhranların öhdəsindən gəlmək üçün şəxsi inkişaf prosesidir. Bu, özünü idarəetmə və özünü tərbiyə etmək səviyyəsi yüksək olan yeniyetmələr üçün tipikdir (Эйдемиллер, Юстицкис, 1999: 32).

Yeniyetmələrin qarşılaşdıqları əsas problemlərdən biri valideynlərlə olan qarşılıqlı münasibətlər problemdir, çünki yetkinlik bütün ailə üzvlərinin sosial, şəxsi və yetkinlik meyarlarına görə böhranlar və qarşıdurmalarla davam edən vaxtdır. Bu dövrdə bütün gizli ziddiyyətlər ortaya çıxır (Хорни, 2008: 64).

Yeniyetməliyin əsas məzmunu onun uşaqlıqdan yetkinliyə keçməsidir. İnkişafın bütün aspektləri keyfiyyətə yenidən qurulmaqdadır. Bu çevrilmə prosesi yetkin yaşlı uşaqların şəxsiyyətinin bütün əsas xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

Yeniyetmə valideynləri ilə fikir ayrılığı yaşamağa, üzləşməyə başlayır. Əsasən uğursuz ailələrdə böyüyən uşaqlar bu keçid dövründə valideynləri və həmyaşıdları ilə daha kobud, sərt ola bilər, digər yetkinləri haqsız yerə tənqid edə bilərlər (Bronfenbrenner, 2012: 98). Uğursuz ailələrdə əvvəllər uşağın daxilində baş verən böhranları görməyən, ailədə emosional istilik yaratmayan valideynlər üçün uşaqların istəklərini və fikirlərini anlamaq get-gedə çətinləşir.

Bu baxımdan, ən uğurlu ailələrdə belə, yeniyetmə uşaqları ilə ünsiyyətdə müəyyən çətinliklər yaranır. Bununla belə natamam və uğursuz ailələrdə böyüyən yeniyetmələrlə münasibətlərdə mürəkkəblilik artır, çünki valideynlər çox vaxt böyüyən uşaqlar ilə ünsiyyətin kiçiklərlə müqayisədə fərqli qurulmalı olduğunu başa düşürlər. Valideynlər çox vaxt nəyin qadağan olunmalı və nəyə icazə verilməli olduğunu ayırd etməirlər. Bütün bunlar çox çətin, münaqişə vəziyyətini yarada bilər.

Ailə konteksti bir yeniyetmənin şəxsiyyətlərarası münasibətlərinin formalaşmasına və bütün fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Uşaq və valideynlər arasındakı qurulmuş sağlam və dəstəkləyici bir əlaqə, məktəbdən kənarda, eləcə də məktəbdəki müvəffəqiyyətlərini təyin edir (Фрейд, 2003: 54). Bu eyni zamanda həmyaşıdları və digər böyüklər ilə səmərəli ünsiyyət üçün olduqca vacibdir.

Qarşılıqlı anlaşma və qarşılıqlı maraq əsasında ünsiyyət nəticə vermirsə, o zaman istər-istəməz rəsmi, gündəlik xarakter alır. Valideynlər uşaqların həyatındakı formal-rol vəziyyətlərinə (davranış, akademik performans) nə qədər "təzyiq edirlər", bir o qədər mövcud münasibətlər "formal" xarakter daşımağa başlayır (Синягина, 2003: 11). Nəzərə almaq lazımdır ki, uşaq-valideyn münasibətləri rəsmiyyətdən uzaq olmalı, təbii halda baş tutmalıdır. Ən kədərli hal uğursuz ailələrdə yetkinləşən yeniyetmələrdə valideynlər və uşaqlar

arasında görünməz bir anlaşılmazlıq və yadlaşma divarının göründüyü haldır. Bu şəraitdə valideynlərin hətta ədalətli və əsaslandırılmış tələbləri yeniyetmələr tərəfindən subyektiv olaraq haqsızlıq kimi qəbul edilir. Bu tələblər valideynlər tərəfindən xüsusi təsnifatlar şəklində və isterik şəkildə ifadə olunursa, və "uşaq" ın artıq ailədə bərabər ünsiyyətə hazır olduğunu görməkdən yayınırlarsa, yeniyetmələr üçün bu cür "ədalət" ilə razılaşmaq daha da çətinləşir.

Yeniyetməlik dövründən gəncliyə keçid mərhələsində uğursuz ailələrdə böyüyən həm uşaqların, həm də onların valideynlərinin bir-birlərinə qarşı tez-tez uyğunsuzluq nümayiş etdirdiklərini söyləmək lazımdır. Böyüməkdə olan uşaqlar özünə hörmət və yeni hüquqların verilməsini tələb edir, lakin yetkin bir şəxsin statusu ilə əlaqədar vəzifələrə gəldikdə, valideynlərin davranışı bu tələbləri özündə əks etdirmir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrü meydana gələn başlıca problemlərdən biridə valideynlərin bir qayda olaraq yeniyetmələrin gəncliyə keçid dönməsində xarici görünüşlərinə qayğı göstərməklərini, onların bir şəxsiyyət kimi müstəqil olmaq istədiklərini başa düşməzlər. Bu, öz şəxsiyyətini tapmaq və ifadə etmək və müəyyən bir sosial qrupa aid olmağın ehtiyacının təzahürüdür. Geyim və xarici görünüş özünü ifadə etmə üsuludur və gənclər başqalarına aid təəssürləri idarə etməyə meyllidirlər. Geyim köməyi ilə insan həyatda oynamaq istədiyi rol barədə başqalarına məlumat verə bilər.

Ədəbiyyatda uğursuz ailələrdə böyüyən yeniyetmələrdə gəncliyə keçid mərhələsində münasibətlərə səbəb olan əsas amillər aşağıdakı kimi təsnifatlandırılmışdır:

Ailədaxili münasibətlərin növü. Ailə münasibətləri harmonik (ahəngdar) və disharmonik (uyğunsuz) növlərə ayrılır. Harmonik bir ailədə, hər bir ailə üzvlərinin psixoloji rollarının dizaynında, "Biz" ailənin formalaşmasında, ailə üzvlərinin ziddiyyətləri həll etmək qabiliyyətində özünü göstərən tarazlıq qurulur. Uyğunsuz ailələrdə daxiləki boşluq ər-arvadın ziddiyyətli qarşılıqlı münasibətlərində ifadə olunan ailə münasibətlərinin mənfi təbiətidir. Belə bir ailədəki psixoloji stressin səviyyəsi artmağa meyllidir, üzvlərinin nevroitik reaksiyalarına, uşaqlarda daimi narahatlıq hissinin yaranmasına səbəb olur.

Ailədaxili münasibətlərin pozulması. Destruktiv tərbiyənin aşağıdakı xüsusiyyətləri fərqləndirilir:

- * Təhsil məsələsində ailə üzvləri arasında fikir ayrılıqları;
- * Uyğunsuzluq, ziddiyyət, məntiqsizlik;
- * Yeniyetmə həyatının bir çox sahəsindəki qəyyumluq və qadağalar;
- * Yeniyetmələrə artan tələblər, təhdidlərdən, məhkumluqlardan tez-tez istifadə edilməsi.

Uşaqların yaş böhranları. Bu böhranlar onların artan münasibəsinin amilləri kimi qəbul edilir. Yaş böhranı, uşaqlıq inkişafının bir mərhələsindən digərinə keçid dövrüdür. Kritik dövrlərdə uşaqlar itaətsiz, şıltaq, əsəbi olurlar. Onlar tez-tez başqaları ilə, xüsusən də valideynləri ilə münasibətə girirlər. Əvvəl yerinə yetirilən tələblərə mənfi münasibət bəsləyirlər, inadkarlıq nöqtəsinə çatırlar.

Yetkinlik dövründən gəncliyə keçid mərhələsində uşağın davranışının tipologiyası, valideynlərin istifadə edəcəyi tərbiyə üsulundan asılı olaraq əvvəlcədən proqnozlaşdırıla bilər. Ailədəki tərbiyə üslublarını təhlil edərkən yetkin şəxsin şəxsiyyət əlamətlərində özünü göstərən müəyyən nümunələrin olduğunu nəzərə almaq lazımdır.

Nəticə

Natamam və uğursuz ailələrdə formalaşan uşaqlarda bünövrəsi uşaq yaşlarından qoyulan narahatlıq və həyəcanlar yeniyetməlikdən gəncliyə keçid dövründə özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verir. Getdikcə dərinləşən problemlər, valideyin-övlad arasında emosional bağın zəifliyi və ya tamamilə mövcud olmaması, ailədə valideynlərdən birinin dominantlığı, valideynlər arasında baş verən münaqişələr və problemlər, anlayış qayğı və sevgi yetərsizliyi, həddindən artıq qoyulan tələblər və.s kimi hallar yeniyetmənin bir şəxsiyyət kimi inkişaf etməkdə olarkən bir çox problemlər yaşamasına səbəb olur. Bu kimi hallar uşağın özünə qapanmasına, özgüvən əksikliyinə, zəif sosiallaşmaya, bir sözlə yeniyetməlikdən gəncliyə keçid dövründə uğurlu gələcəyə keçidini çətinləşdirir.

Ədəbiyyat

1. Bojoviç L.I. Şəxsiyyət və onun uşaqlıq dövründə formalaşması. Bakı, 1968, 25s;
2. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе. М., 1989, 106 с;
3. Минияров В.М. Психология семейного воспитания. Воронеж, 2000, 178 с;
4. Мухина В.С. Возрастная психология. М.: Академия, 1999, 68 с;
5. Реан А.А. Подросток. СПб.: Питер, 2002, 12 с;
6. Синягина Н.Ю. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003, 11 с;

7. Шнейдер, Л.Б. Семейная психология: Учебное пособие для вузов. М.: Академический Проект, 2005, 196 с;
8. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. СПб.: Питер, 1999, 32 с;
9. Фрейд А. Нормальность и патология в детстве. «Плэйт», 2003, 54 с;
10. Хорни К. Невроз и рост личности. М. Академический проект, 2008, 64 с;
11. The developing person through childhood (6th edition) Bronfenbrenner, U New York, NY: Worth Publishers. 2012, 98 p.

Rəyçi: dos. S.Əliyeva

Göndərilib: 16.08.2020

Qəbul edilib: 18.08.2020